

Poznań 27 stycznia 2026

Dr hab., prof. UAM Agnieszka Czyżak

IFP UAM

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

MAGISTRA RAFAŁA JAKUBA SKOWROŃSKIEGO

*SPOJRZENIE INNEGO. O INNOŚCI NA PRZYKŁADZIE BIOGRAFII I
TWÓRCZOŚCI STANISŁAWA LEMA*

W rozprawie doktorskiej zatytułowanej *Spojrzenie Innego. O Inności na przykładzie biografii i twórczości Stanisława Lema* – napisanej pod kierunkiem dra hab. prof. UG Feliksa Tomaszewskiego – mgr Rafał Jakub Skowroński zawarł rozważania dotyczące szeroko pojmowanej kategorii Inności w pisarstwie Stanisława Lema, twórcy, którego spuścizna stała się niezwykle ważną częścią składową polskiej literatury współczesnej i pozostaje jej trwałym dziedzictwem. Nadto dzieła autora *Solaris*, tłumaczone na wiele języków oraz adaptowane na potrzeby kina i telewizji, pozostają częścią literatury światowej. Nie można też zapominać o roli Lema jako wytrwałego krytyka cywilizacyjnych przemian, futurologa diagnozującego przemiany ludzkiej kondycji.

Autor rozprawy podjął się niezwykle trudnego zadania – próby rozpoznania wskazanej w tytule problematyki wiążą się nieuchronnie z rzeczywistymi wyzwaniem metodologicznymi, a co za tym idzie, analitycznymi i interpretacyjnymi. Inność to z natury rzeczy kategoria z jednej strony nieostra, o rozmytych granicach, z drugiej zaś obrosła licznymi, przyjmowanymi powszechnie rozpoznaniem badawczymi oraz indywidualnymi projektami precyzowania terminu. Poszukiwanie własnej drogi wśród wielości teoretycznych koncepcji to zarazem wyzwanie oraz sprawdzian wiedzy i umiejętności samodzielnego rozwijania badawczych kompetencji.

Należy też wspomnieć, że czas przebiegu biografii Lema oraz rozwoju jego twórczej aktywności był epoką tragicznych doświadczeń wspólnotowych oraz traumatycznych jednostkowych przeżyć, silnie determinujących egzystencjalne i artystyczne wybory twórców. Zmieniające się i podlegające weryfikacji wizje zbiorowej przeszłości – zarówno zależne od oficjalnych wykładni historii, jak i wyrastające z potocznych doświadczeń – miały wpływ na kształt artystyczny utworów oraz ich przekaz związany z diagnozowaniem rzeczywistości, nieraz trudny do odkrycia w pobieżnej lekturze.

Kolejnym wyzwaniem dla Autora stała się konieczność dokonania selekcji tekstów składających się na niezwykle obfitą bibliografię przedmiotową. Obszerny i rozrastający się w sposób znaczący z każdym rokiem zbiór opracowań twórczości Lema – a pamiętać należy, że rok 2021 został ustanowiony przez Sejm RP Rokiem Stanisława Lema, co przyniosło serię ważnych sesji i seminariów naukowych – oraz funkcjonujących nie tylko w obiegach naukowych biografii pisarza (tu zwłaszcza Agnieszki Gajewskiej *Stanisław Lem. Wypędzony z Wysokiego Zamku* z 2022 roku czy Wojciecha Orlińskiego *Lem. Życie nie z tej ziemi* z 2021) zmusza do dokonywania wyborów spośród istniejących koncepcji i propozycji badawczych.

Ukazanie nowego obrazu twórczości i biografii Lema, przy użyciu wielorako testowanych kategorii związanych z szeroko pojmowanym zjawiskiem Inności to projekt ambitnie zakrojony, interesujący i przeprowadzony przy dużym zaangażowaniu emocjonalnym Autora – lektura powstałej w jego wyniku rozprawy nie przynosi jednak pełnej satysfakcji. Akceptując prawo do wyboru badawczych strategii oraz dzieląc powszechne przekonanie o istnieniu szerokiego *spectrum* możliwych do wywiedzenia z tekstu interpretacji, muszę wskazać na dostrzeżone uchybienia i niedostatki przedstawionego wywodu.

Rozprawa dowodzi rzetelnej znajomości całości spuścizny literackiej autora *Dzienników gwiazdowych* oraz kontekstów kulturowych i historycznoliterackich umożliwiających pogłębione działania analityczne. Jednak już w deklaracjach wstępnych pojawia się budzące pewien niepokój założenie – mgr Skowroński zapowiada, że podejmie „próbę zdefiniowania zjawiska Inności i kategorii mu pokrewnych – wśród nich spojrzenia Innego” (s. 11) sugerując jednocześnie, że twórczość i biografia Stanisława Lema będzie swoistym materiałem ilustracyjnym dla

przeprowadzonych rozpoznań teoretycznych. Taka decyzja metodologiczna nieuchronnie wiąże się z niebezpieczeństwem rozchwiania spójności wywodu.

Rozprawa składa się z trzech części. W części pierwszej, zdecydowanie najkrótszej, zatytułowanej *Zwroty ku Innemu. Definicje Inności*, Autor podjął się naszkicowania horyzontu badawczego. Swoje działania podzielił na dwie całości – w jednej (opatrzonej nieco na wyrost tytułem *Inność i Inny w humanistyce*) zaprezentował zestaw wybranych koncepcji Inności, drugą (*O Inności... Lem*) poświęcił wstępnemu zarysowaniu sposobów, w jaki funkcjonowała tytułowa kategoria w pisarstwie Lema, próbując z jednej strony odpowiedzieć na (w istocie nie do końca zasadne) pytanie „czy Lem był egzystencjalistą?”, z drugiej przyrzeć się swoistości postrzegania Inności w ramach jego eseistyki oraz publikowanych często felietonów – tu głównym zastrzeżeniem byłaby powierzchowność oglądu oraz brak precyzji w zdefiniowaniu przedmiotu badań.

Ośrodkiem zainteresowania Rafała Skowrońskiego w części drugiej (opatrzonej tytułem *Inny – biografia*) stał się życiorys pisarza i jego żydowskie korzenie. Autor ponownie odseparował namysł nad Innością żydowską od jej sygnałów poświadczających rolę tego dziedzictwa w twórczości Lema, po części ułatwiając sobie zadanie poprzez rezygnację z prób uspoźnienia wywodu. W dodatku w odstępie inicjalnej tej części zamieszczona została seria oddzielonych od siebie przybliżeń różnych aspektów „żydowskiej inności”, zapoczątkowana niezbyt fortunnie przydługą, utrzymaną w toku gawędowym, opowieścią o Judaszu, potraktowaną jako ilustracja funkcjonowania stereotypu w kulturze.

W podobnym trybie (budzącym podobne wątpliwości) skonstruowane zostały kolejne przybliżenia (*Samonienawiść, Marani, Allosemityzm* oraz *Diaspory i alije. Żyd Wieczny Tułacz*) w pewnym stopniu zbliżające się do popularyzatorskiego ujęcia prezentowanej problematyki. Dla przykładu: podrozdział *Samonienawiść* to w istocie opowieść o sposobach funkcjonowania w odbiorze wybranych postaci z lektur szkolnych (np. doktora Szumana z *Lalki*) oraz pojedynczych doświadczeniach realnie żyjących ludzi, natomiast *Marani* to pobieżna rekonstrukcja źródeł „metafory marańskiej” we współczesnej humanistyce. Z kolei ostatnia część, zatytułowana *Diaspory i alije. Żyd Wieczny Tułacz*, okazuje się specyficzną zapowiedzią strategii często pojawiającej się w części trzeciej rozprawy – zarówno powierzchowny, pełen

„miejsc pustych” rys historyczny dotyczący żydowskiej diaspory, jak i szczerkowo zarysowany ślad serii tematycznej Żyda Wiecznego Tułacza budzą niedosyt poznawczy.

Bardziej przekonująca wydaje się druga odsłona tej części – *Inność Stanisława Lema* – spójne i przemyślane wizje gestów identyfikacyjnych w twórczości pisarza urodzonego we Lwowie, a związanego przez całe niemal dorosłe życie z Krakowem. Podrozdziały opatrzone wspólnym tytułem *Tożsamość (nie)odziedziczona* to rekonstrukcja biografii Lema, wsparta o najnowsze rozpoznania (Gajewska, Orliński) natomiast zamykająca tę część całośćka *Inność autora* to z kolei pogłębione rozpoznanie śladów doświadczeń żydowskiego losu, obecnych na rozmaitych poziomach w obrębie wielu różnogatunkowych tekstów pisarza.

Część trzecia, najobszerniejsza, pomyślana została jako specyficzna panorama obrazów Inności w literaturze – mgr Skowroński zatytułował ją zresztą znów nieco na wyrost *Twarze Innego. Kategorie Inności w literaturze*. Autor zadeklarował we wstępie, iż ta część to „zbiór rozdziałów poświęconych kategoriom Inności, których przejawy odnajduję w twórczości autora *Edenu*” (s. 12). I tu pojawia się zasadnicze pytanie o podstawę dokonywanych wyborów: czy wyróżnione odmiany „twarzy Innego” stanowią zestaw możliwych i funkcjonujących w kulturze wzorców? Czy to raczej materia literackich dokonań Lema sprawia, że podział został dostosowany do jej specyfiki? Nawet pobieżne przyjrzenie się siedmiu wyróżnionym kategoriom odśladania ich niejednorodność, czy nawet niekompatybilność. Są to kolejno: *Apatrydzi, apolici, bezpaństwowcy; Antybohaterowie; Frankenstein i jego potwór; Ateiści, agnostycy i wierzący; Chory wśród zdrowych, zdrowy wśród chorych; Nie-ludzie; Podróżnicy*. Jak można wyznaczyć podstawę tak przeprowadzonego podziału?

W ostatniej części rozprawy szczególnie wyraźnie widać skłonność Autora do wchodzenia w tryb dygresyjny (czy nawet meandrycznie dygresyjny) oraz chęć włączania w obręb wywodu naukowego fragmentów o charakterze popularyzatorskim. Już w otwierającym podrozdziale *Apatrydzi, apolici, bezpaństwowcy* odnaleźć można nawiązania m.in. do filmu *Terminal* Stevena Spielberga z 2004 roku, ustaleń światowych organizacji do spraw uchodźców czy historii Polenaction z 1938 roku. W jednym z podrozdziałów mgr Skowroński dokonuje też ponownej analizy *Człowieka z Hiroszimy*, który to utwór był już

przedmiotem obszernych rozważań w pierwszym podrozdziale części pierwszej. Z kolei całośćka opatrzona tytułem *Antybohaterowie* rozpoczyna się od przydługiego przywołania zawartości *Notatek z podziemia* Dostojewskiego oraz nawiązań do bohaterów *Bez dogmatu* czy *Obcego*.

Czasem preferowana przez Doktoranta odmiana wywodu ociera się o całkowity brak zaufania do podstawowej wiedzy czytelnika – takie wrażenie wywołują np. notatki na temat tła historycznego, stanowiącego wstęp do rozważań o Frankensteinie – notatki takie, spisywane w sposób dość chaotyczny, z jednej strony wydają się zbędne, z drugiej jednak (skoro już zostały zamieszczone) budzą niedosyt ze względu na wybiórczość, niekompletność i powierzchowność ujęcia. Jeszcze wyraźniej niefortunność tego podejścia widać w podrozdziale *Ateiści, agnostycy i wierzący*, gdzie zwłaszcza (również redundantne) fragmenty o dziejach Kościoła katolickiego po II wojnie światowej rażą jednostronnością oglądu dziejowych wypadków.

Wartością i rzeczywistym wkładem Doktoranta w rozwój badań nad twórczością Lema, są w części trzeciej, podobnie jak w całej rozprawie, wnikliwe i pogłębione analizy poszczególnych tekstów pisarza – literackich i Nieliterackich. W podsumowaniu (znów niestety zbyt skupionym na analizie koncepcji „czułego narratora” Olgi Tokarczuk) mgr Skowroński pisze: „Stanisław Lem jest autorem wrażliwym – jego twórczość zasiedlają liczni bohaterowie-Inni, którzy często dostrzegają Innych, własną Inność i Inność istniejącą w świecie” (s. 281) i dalej: „nie tylko troskę o mniejszości znajdziemy w jego utworach – autor *Solaris* dostrzega Inność jako zjawisko powszechnie przenikające życie, towarzyszące nieustannie byciu w świecie [...] jest przy tym postmodernistą przekonanym o niemożliwości reprezentacji świata w literaturze oraz o fragmentaryczności i zmienności ludzkiej tożsamości” (s. 283). Taki właśnie, samodzielnie stworzony, uprzednio wykoncypowany oraz dobrze przemyślany portret Stanisława Lema stanowi główną zawartość przedłożonej do oceny rozprawy doktorskiej.

Gdyby jednak w przyszłości mgr Skowroński chciał swoją rozprawę opublikować doradzałabym przede wszystkim podjęcie decyzji trudnych dla (zapewne każdego) Autora – o rezygnacji z fragmentów gawędowych i popularyzatorskich, niepotrzebnie rozbijających spójność wywodu. Ważniejsza być może mogłaby okazać się decyzja,

czy opublikować książkę o funkcjonowaniu kategorii Inności we współczesnej kulturze, której Lem byłby tylko jednym z wielu bohaterów (wówczas konieczne byłoby wyznaczenie ścisłych granic – czasowych, przestrzennych, kulturowych – pola badawczego oraz uporządkowanie i wzbogacenie pola odniesień teoretycznych) albo stworzenie monograficznego ujęcia twórczości Lema (wtedy w książce mogłyby znaleźć się analizy utworów pozostających teraz poza horyzontem zainteresowań interpretacyjnych, np. *Śledztwo* czy *Katar*).

W obecnym kształcie książka naukowa *Spojrzenie Innego. O Inności na przykładzie biografii i twórczości Stanisława Lema* dowodzi przede wszystkim rzetelnej znajomości badanego materiału literackiego, umiejętności posługiwania się wybranymi narzędziami analitycznymi oraz interpretacyjnej wrażliwości Autora. Spełnia także warunki Ustawy z dnia 20.VII. 2018 „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”. Stwierdzam, że rozprawa mgr Rafała Jakuba Skowrońskiego, spełniając wymogi stawiane rozprawom doktorskim, stanowi podstawę do podjęcia kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

